

TURINYS

KAM PRIKLAUSO RYTPRŪSAI?

Vokiškas ar reakcingų junkerių kraštas?	7
Lenkų, lietuvių ar rusų žemė?	12

KUR YRA PRŪSIJA?

Senovės prūsai ir Prūsijos istorijos pradžia	23
--	----

KARDU IR UGNIMI?

Vokiečių ordinas Prūsijoje	34
1410 metų mūšio atbalsiai	44

PROTESTANTIŠKA KUNIGAİKŠTYSTĖ

Reformacija Prūsijoje ir jos įtaka Europos įvykiams	57
Prūsų Lietuva ir Mozūrai	67
Šventoji Varmė	77

„MEILIAI PRIGLAUSKITE PRŪSUS“

Brandenburgo markgrafai Hohencolernai ir nepaklusnioji Prūsija	83
„Taravos Anikė“	89
Simonas Dachas ir Karaliaučiaus poetų draugija	89
Baudžiava, dvarų gyvenimas ir karai su totoriais	98

KAIP PROVINCIJA TAPO KARALYSTE

Prūsijos karaliaus Frydricho I karūnavimas Karaliaučiuje	107
Didysis 1709–1711 metų maras	115
Prūsijos tolerancija svetimiesiems ir gyventojų skaičiaus atkūrimas	124
Mokyklos ir bažnyčios	130
„Puiki vieta“ ir jos dvasinis testamentas	133

„MIRTIES NUOSPRENDIS PRŪSIJAI“	
Tarp žlugimo ir vilties	139
REFORMOS IR REAKCIJA	
Rytprūsių liberalizmas	150
Vilkų ir meškų irštva kelyje į modernų ūkininkavimą	159
VOKIETIJOS IMPERIJOS SUDĖTYJE	
Naujas Rytprūsių pakilimas	171
Daugiaetnis Rytprūsių pasaulis	193
Prūsijos pabaigos pradžia: germanizacijos politika	206
Kultūrų kova katalikiškoje Varmėje	214
„Pražūčiai pasmerkta tauta“: kuršininkai	219
PAULIUS FON HINDENBURGAS – RYTPRŪSIŲ GELBĖTOJAS	
Vokietijos provincija karo sukuryje	226
Tanenbergo mūšis	239
MITAI IR NAUJAS TAUTINIS ĮŠVENTINIMAS	
Referendumai ir Klaipėdos klausimas	248
Atskirti nuo Vokietijos	264
Politinis radikalizmas: Rytprūsių pamokos	300
SU SVASTIKOS ŽENKLU	
„Rytinių vokiečių žemių sergėtojai“	308
Totalinė germanizacija	314
Persekiojimai ir žydų žudynės	319
Beteisiai. Teroras ir pasipriešinimas	328
Apgaulingai rami karo kasdienybė	337
Kas nutylėta ir ką norėta užmiršti: koncentracijos stovyklos Rytprūsiuose	343
Skerdynės Sembos pusiasalio pakrantėje	348
„Egzodas“	357

PALIKIMĄ – Į TRIS DALIS.	
RYTPRŪSIAI RUSIJOJE, LENKIJOJE IR LIETUVOJE	
Karo grobis – Karaliaučius	370
„Lenkų broliai?“	388
„Autochtonai“ Klaipėdos krašte	404
TAMSIŲ MIŠKŲ IR KRIŠTOLINIŲ EŽERŲ KRAŠTAS	
Rytprūsių palikimas Vokietijos Federacinėje Respublikoje	413
Rytprūsių palikimas Vokietijos Demokratinėje Respublikoje	423
BAIGIAMOJI KALBA IR SIŪLYMAS	
ATRASTI RYTPRŪSIUS IŠ NAUJO	
PASTABOS	441
LITERATŪRA	468

PALIKIMĄ – Į TRIS DALIS. RYTPRŪSIAI RUSIJOJE, LENKIJOJE IR LIETUVOJE

Karo grobis – Karaliaučius

1945 metais Rytprūsių ateitis skendėjo miglose. Kaip viskas bus toliau, neįsivaizdavo niekas, o tėviškėje pasilikę vokiečiai – juo labiau. Beteisiai, pažeminti, išsigandę, jie nesitikėjo nieko gero. Kraštas, kuris – jei nekalbėsime apie Varmę – nuo 1422 iki 1919 metų turėjo nepakitusias sienas, dabar buvo perskirtas į tris dalis. Į Rytprūsius atėję sovietiniai Antrojo pasaulinio karo laimėtojai Prūsiją laikė fašizmo simboliu. Agitacinė sovietų spauda skelbė: „Kiekvienas šios žemės (Prūsijos) metras aplaistytas slavų tautų krauju, tautų, kurias išnaikino Teutonų ordino riteriai.“¹ Tokia nuo 1943 metų stropiai kurstoma neapykantos propaganda suformavo tvirtą nuostatą sovietinių kariautojų galvose. Prūsija – taigi ir Rytprūsiai – bei jos sostinė Karaliaučius jiems buvo militarizmo bei fašizmo tvirtovė.

Dar 1944 metais Stalinas reikalus pasitvarkė iš anksto. 1944 metų liepos 27 dieną Sovietų Sąjunga su komunistiniu Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komitetu* pasirašė sutartį, kurioje jau buvo numatyta, kur bus Lenkijos vakarinė siena, ir suplanuotas Rytprūsių padalinimas. Potsdamo

* Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komitetas (lenk. *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*, sutr. *PKWN*) buvo iš Lenkijos darbininkų partijos ir kai kurių kitų partijų atstovų 1944 07 20 sudarytas Maskvoje, 1944 07 26 jį oficialiai pripažino Sovietų Sąjunga. 1944 m. liepos–gruodžio mėnesiais komitetas veikė kaip marionetinė laikinoji Lenkijos vyriausybė SSRS kariuomenės užimtose lenkų žemėse.

konferencijoje* Stalinas grindė Sovietų Sąjungos pretenzijas į Rytprūsius ne tik tuo, kad jam reikia neužšalancio Piliavos uosto, bet ir tuo, kad, jo žodžiais tariant, „rusai daug kentėjo ir praliejo daug kraujo, todėl jiems priklauso pasiimti dalį vokiečių teritorijos tam, kad būtų suteiktas bent menkas atlygis tai daugybei milijonų Rusijos žmonių, kurie labai nukentėjo per šį karą“.² Priešingai nei Lenkija ir Lietuva, kurios kėlė istorines pretenzijas į Rytprūsius, Sovietų Sąjunga siekė dar labiau išplėsti savo gigantiškos karinės imperijos valdas.

Taip šiaurinė Rytprūsių dalis atiteko sovietams kaip karo grobis, o jie, laikydamiesi savo supratimo apie fašizmą, rūpinosi išnaikinti blogį, t. y. išrauti „prūsišką“ militarizmą su visomis šaknimis. Tačiau kur kas labiau jiems rūpėjo strateginė šio krašto reikšmė, kuris dabar tapo labiausiai į vakarus nutolusiu sovietinės imperijos forpostu. Ne mažiau svarbus buvo ir ekonominis aspektas, nes, nors ir smarkiai apgriauti, Rytprūsiai, palyginti su daugeliu Rusijos regionų, buvo išvystyto žemės ūkio, derlingas ir aukštos kultūros kraštas.

Vos tik užgrobtas regionas tapo Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos (RSFSR) dalimi, iškart gimė politinė jo ateities idėja. Tiesa, tas pirmasis Rytprūsių padalinimas dar nebuvo galutinis. Lenkai, rusai ir lietuviai jau buvo pradėję kurti civilines struktūras, o rytuose sienos dar ne kartą buvo stumdomos. Kai 1945 metų rugpjūčio 16 dieną Sovietų Sąjunga ir Lenkija pasirašė susitarimą dėl bendros sienos, tai buvo tik pirmas žingsnis. 1945 metų spalio mėnesį šis susitarimas jau buvo peržiūrimas ir koreguojamas: sovietų naudai nutarta sieną perstumti apie dvylika–keturiolika kilometrų į pietus ir taip sumažinti Lenkijos teritoriją 1 125 kvadratiniais kilometrais. 1947 metų gegužės 7 dieną toks nutarimas buvo patvirtintas nauju Lenkijos ir Sovietų Sąjungos demarkaciniu protokolu, pagal kurį demarkacinė linija ėjo per patį Rytprūsių vidurį.³ 1954 metais Sovietų Sąjungos ir Lenkijos siena dar kartą buvo stumiama į pietus – ir vėl Sovietų Sąjungos naudai. Iš Sovietų Sąjungos ir Lenkijos sudaryta sienos nustatymo komisija savo darbą baigė tik 1958 metų rugsėjo mėnesį.

Yra oficialus 1945 metų rugsėjo 1 dienos sovietinis dokumentas, kuriame nurodyti Karaliaučiaus srityje likusių vokiečių gyventojų skaičiai.

* Potsdamo konferencija – 1945 m. liepos 17 d.–rugsėjo 2 d. Potsdame vykusio karo nugalėtojų – Sovietų Sąjungos, JAV ir Didžiosios Britanijos vadovų konferencija, kurioje buvo svarstomi pokario Europos ir Vokietijos ateities klausimai.

Tačiau reikia nepamiršti, kad daug žmonių į šią statistiką tada liko iš viso neįtraukti. Tai mažiausiai dešimt tūkstančių tų, kurie tuo metu buvo sovietiniuose lageriuose Rytprūsių šiaurėje. Ypač daug žmonių buvo internuoti Prūsų Ylavos lageryje, kuris turėjo keletą filialų, be to, netoli Karaliaučiaus buvusiam Rotenšteino* lageryje. Beveik visi civiliai iš šių lagerių paskui buvo išvežti priverstiniais darbams į Sovietų Sąjungos gilumą. Daugelis jų taip ir nesugrįžo atgal.

Gyventojų sudėtis SSRS atitekusiame Rytprūsių apskrityse (išskyrus Klaipėdos kraštą) ir Karaliaučiaus mieste⁴

	Bendras vokiečių skaičius	Bendras vokiečių vyrų skaičius	Bendras vokiečių moterų skaičius	Bendras vokiečių vaikų iki 17 m. skaičius
Visoje teritorijoje	174 125	48 946	80 668	44 511
Karaliaučiuje	84 651	20 749	47 265	16 637

Kai 1945 metų balandžio 9 dieną kapituliavo Karaliaučius, šiaurinėje Rytprūsių dalyje likusiems vokiečiams kova dėl išlikimo prasidėjo iš naujo. Karaliaučiuje gimęs pusiau žydas Michaelis Vykas (vok. Michael Wieck), kuris vos ištrūkęs iš nacionalsocialistų pragaro iškart pateko į sovietinio teroro pragarą, apie tai rašo:

„Spėjau pabėgti nuo nacių vykdomų „galutinių sprendimų“ tam, kad Raudonajai armijai užkariavus Karaliaučių patekčiau į Stalino rankas. Praleidau trejus metus rusų kalėjimuose ir patyriau tuos pačius vargus bei skurdą, kaip ir nedaugelis likusių Karaliaučiaus gyventojų, jų skaičius jau buvo sumažėjęs aštuoniasdešimčia procentų, kiti buvo tiesiog išnaikinti.“⁵

Pirmiau žmones naikino Sąjungininkų bombos, dabar – keršto ištroškusio prieš savivalę. Blogiau nei visi nepritekčiai buvo tai, kad žmonės buvo beteisiai, palikti tvarkytis nugalėtojams, kuriems nugalėtas žmogus buvo mažiau vertingas nei ant jo rankos esantis laikrodis.

Kartu su sovietiniais užkariautojais į Karaliaučių atėjo ir dėmėtoji šiltinė bei vidurių šiltinė, taip pat – maliarija. Viešpatavo chaosas ir anarchija.

* Rotenšteinas, dab. Nevskojė (vok. *Rothenstein*, nuo 1946 m. rus. *Невское*) – gyvenvietė Kaliningrado srities vakarinėje dalyje, vos už kilometro į šiaurės rytus nuo Karaliaučiaus.

Visgi atsirado vokiečių gydytojų ir kunigų, kurie tomis baisiomis sąlygomis stengėsi atlikti savo civilinę pareigą, kurie pasižymėjo veiklia artimojo meile. Profesorius Vilhelmas Štarlingeris (vok. Wilhelm Starlinger) 1945 metų balandžio mėnesį Karaliaučiaus universiteto klinikoje atidarė pirmąjį infekcinių ligų skyrių, skirtą gydyti civilius gyventojus. Iki tol, kol 1947 metais profesorius Vilhelmą Štarlingerį ištrėmė į Sibirą, jo vadovaujamoje ligoninėse buvo gydoma apie 13 200 vokiečių žmonių, iš kurių 2 700 mirė. Centrinėje miesto ligoninėje, kuriai vadovavo Artūras Biotneris (vok. Arthur Böttner), dirbo ir chirurgas Hansas fon Lėndorfas, kuris savo prisiminimus apie pokario gyvenimą Rytprūsiose po karo publikavo knygoje „*Ostpreussisches Tagebuch*“ („Rytprūsių dienoraštis“).

Visiems Kaliningrado srities vokiečiams buvo duotas „leidimas išvykti“ iki 1949 metų. Iš tikrųjų tai buvo prievartinis žmonių išvežimas į Sovietų Sąjungos okupuotą Vokietijos zoną. Bet senuosius Rytprūsių gyventojus, dar bandžiusius išverti savo miestuose ir ūkiuose, alkis ir prievarta jau šiaip ar taip buvo pavertę svetimais savo namuose. Tad, nors ir labai sunku buvo skirtis su tėvyne, kito kelio žmonėms nebuvo – reikėjo išvažiuoti.

Sovietų užimtame Karaliaučiuje 1945 metų balandžio mėnesį buvo 126 000 vokiečių civilių gyventojų (profesoriaus Vilhelmo Štarlingerio vertinimu – 100 000). 1947–1948 metais 24 000 išvažiavo į Vokietiją, o iki tol per tą trumpą laikotarpį numirė daugiau nei šimtas tūkstančių žmonių: 75 % – iš bado, 2,6 % – dėl epidemijų, daugiausia nuo šiltinės, ir apie 15 % – dėl teroro. Minėtas Michaelis Vykas taip pat aprašo, koks nežmoniškas badas tada kankino žmones:

„Be šeiminių likę šunys pasidarė visai laukiniai, jie vengė žmonių ir suko nuo jų kuo plačiausią lanką, mat visos katės jau seniausios buvo nukeliavusios į puodus ir išvirtos, o jie kažkaip nujausdavo mūsų ketinimus. Bet vienąsyk gatve pralėkęs džipas pervaziavo visai nemažą šunį. Man pavyko laimėti lenktynes su pritrenktu gyvūnu ir aš jį parsinešiau namo. Va, tada man pagaliau ir pravertė tai, kad aš kažkada žiūrėjau, kaip buvo lupamas kailis mano triušiuokui ir kaip jis paskui buvo išdarnėtas. Parsinešęs šunį padariau tą patį. Visiems valgiusiems jis labai patiko, visiems buvo labai skanu.“⁶

Mieste nebuvo jokių socialinių tarnybų, todėl likę bažnyčios tarnai ėmėsi ir pasaulietinio socialinio darbo. Dėl bendruomenės reikalų su sovietiniais komendantais ėjo kalbėtis kunigai. Evangelikų bažnyčios kunigas Hugas Linkas (vok. Hugo Linck) buvo vienas iš tų, kurie liko mieste, kol iš Karaliaučiaus buvo išsiųsti paskutiniai vokiečiai, t. y. iki pat 1948 metų.⁷ Kiekvieną sekmadienį jis laikė pamaldas rytinio Karaliaučiaus priemiesčio bendruomenės namuose, be to, važinėjo atlikti kunigo pareigų į pamario kaimus, į Peisę, Cimerbudę bei Neplėkius*, kas tris savaites laikė pamaldas Krante bei Šarkuvoje**. 1947 metų pavasarį kunigas Hugas Linkas kasdien palaidodavo po trisdešimt–keturiasdešimt žmonių.⁸

1946 metų kovo mėnesį Maskva pagaliau išleido įstatymą „Dėl 1945–1950 metų penkmečio plano SSRS liaudies ūkiui atkurti bei išvystyti“, kuriame pirmąkart buvo paminėtas Karaliaučius. Tai buvo karo grobio integravimo į SSRS pradžia. 1946 metų balandį šiaurinė Rytprūsių teritorija buvo oficialiai pavadinta *Kenigsbergskaja oblast* ir prijungta prie Rusijos SFSR. 1946 metų birželio pradžioje karinę administraciją pakeitė

* Peisė, dab. Komsomolskis (vok. *Peyse*, nuo 1946 m. rus. *Комсомольский*), Cimerbudė, dab. Svetlas (vok. *Zimmerbude*, nuo 1946 m. rus. *Светлый*), Neplėkiai, dab. Charkovskojė (vok. *Neplecken*, nuo 1946 m. rus. *Харьковское*) – buvusios Mažosios Lietuvos gyvenvietės Kaliningrado srities rytinėje dalyje, Sembos pusiasalio pietuose.

** Šarkuva, dab. Lesnojus (vok. *Sarkau*, nuo 1946 m. rus. *Лесной*) – Mažosios Lietuvos gyvenvietė Kaliningrado srities vakarinėje dalyje, Kuršių nerijoje.

civilinės valdymo struktūros. Naujoji administracija įvykdė improvizuotą gyventojų surašymą, kurio duomenimis, 1946 metų gegužės 1 dieną Rytprūsių sostinėje tariamai buvę 45 120 vokiečių, o visoje *Kenigsbergskaja* srities teritorijoje – 114 070. Tačiau manytina, kad tikrieji skaičiai buvo kur kas didesni, nes daug žmonių liko neužregistruota. Tuo metu rusų čia buvo dar mažai: visoje srityje – įskaitant ir tuos, kuriuos naciai buvo atvežę priverstiniais darbams, – jų suskaičiuota tik 41 029.

Pagal Sovietų Sąjungos administracinio padalinimo modelį sritis buvo suskirstyta į keturiolika rajonų. 1946 metų liepos 4 dieną Karaliaučius buvo pavadintas Kaliningradu. Taigi, apie sugrįžimą į senuosius laikus nebebuvo net kalbos. Rytprūsiuose prasidėjo dar viena vietovių „perkrikštijimo karštinė“: per vienus metus visos gyvenvietės gavo naujus pavadinimus. Kilo toks siaubingas chaosas, kad norint susigaudyti iš pradžių visur reikėjo pateikti abu pavadinimus: naująjį ir tą, kuris buvo iki 1938 metų. Beveik visi Karaliaučiaus paštinkai buvo vokiečiai, nes tik jie sugebėjo orientuotis gatvių ir kvartalų raizgalynėje. Kai 1946 metais vėl buvo paleistas miesto tramvajus, pirmaisiais vairuotojais taip pat dirbo Karaliaučiaus vokiečiai.

Priešingai nei Lietuvoje ir Lenkijoje, rusai nejautė priešiško vokiečių kalbai. Vokiečių vaikams viena paskui kitą buvo atidarytos mokyklos, pamažu vokiečiams leista steigti kultūrinės įstaigas. 1946–1947 mokslo metais buvusiuose Rytprūsiuose veikė 44 vokiškos mokyklos, iš jų – aštuonios septynmetės ir 36 pradinės. Iš viso jose mokėsi 4 927 mokiniai. Pavyzdžiui, Labguvos apskrityje vokiškos mokyklos buvo atidarytos pačioje Labguvoje, Naujokuose, Drostuose, Laigyčiuose, Keleduose, Nemunyne ir Pravienyčiuose*, taip pat trijuose žvejų kaimuose prie Kuršių marių: Karklėje**, Gilijoje bei Išėje.⁹ 1947 metų liepos 12 dienos registracijos duomenimis, Nemunyno parapiją sudarė 71,37 %, o Pravienyčių – 67,83 % vokiečių gyventojų.¹⁰ 1946 metų vasario mėnesį susibūrė Karaliaučiaus srities vokiečių klubas (vok. *Deutscher Klub für das Gebiet Königsberg*), atsirado vokiečių teatras, veikė vokiška radijo stotis, ėmė eiti

* Naujokai, dab. Belomorskajė (vok. *Hindenburg*, nuo 1946 m. rus. *Беломорское*), Drostai, dab. Žuravliovka (vok. *Groß Droosden*, nuo 1946 m. rus. *Журавлёвка*), Laigyčiai, dab. Turgenevas (vok. *Groß Legitten*, nuo 1946 m. rus. *Тургенево*), Keledai, dab. Iljičiovas (vok. *Kelladden*, nuo 1946 m. rus. *Ильичёво*), Pravienyčiai, dab. Slavianskojė (vok. *Pronitten*, nuo 1946 m. rus. *Славянское*) – Mažosios Lietuvos gyvenvietės Kaliningrado srities centrinėje dalyje.

** Karklė, dab. Mysovka (vok. *Karkeln*, nuo 1946 m. rus. *Мысовка*) – Mažosios Lietuvos gyvenvietė Kaliningrado srities šiaurinėje dalyje.

laikraštis vokiečių kalba „*Neue Zeit. Zeitung für die deutsche Bevölkerung des Gebiets Kaliningrad*“ („Naujasis laikas. Laikraštis Kaliningrado srities gyventojams vokiečiams“). Visa tai lyg ir rodė, kad gyvenimas grįžta į normalias vėžes.

Tačiau iš tikrųjų padėtis buvo katastrofiška. Alkis varė nugalėtus vokiečius į neviltį. 1946–1947 metų žiemą buvo tokių išsekusių žmonių, kad „jie, jausdami artėjančią mirtį, patys ėjo į kapines ir gulėsi ant savo artimųjų kapų“.¹¹ Kai pradėjo eiti kalbos, kad Lietuvoje yra ką valgyti, žmonės ėmė būriais traukti į Lietuvą. Pasitaikydavo iš Lietuvos atvykusių prekyautojų, kurie paprašyti pasiimdavo su savimi vokiečių vaikų. Parvažiavę į savo kaimus atiduodavo juos vyresnio amžiaus lietuviams, kurių vaikai jau buvo išėję iš namų arba žuvę, tad tokie žmonės buvo pasirengę paimiti globoti išalkusių vokiečių vaiką. Daug vokiečių vaikų, daugiausia – našlaičių, patys traukė elgetauti į Lietuvą. Bandydami ištrukti iš rusiškos srities, jie lipdavo į prekinis traukinius, atviruose vagonuose kentė šaltį ir lietu, milicininkai juos mušė varydami lauk arba tiesiog mėtė iš važiuojančių traukinių.

Elfrydei Rymer (vok. Elfriede Riemer) tuomet buvo keturiolika metų. Kai į vakarus bėgančius žmones pasivijo frontas, mergaitė grįžo atgal į Labguvos apylinkes. 1946 metų pabaigoje ją išvežė į Stalupėnų apskritį, į Miliūnus*, kur buvo kuriamas sovietinis ūkis, vadinamasis *sovchozas*. Tačiau tame ūkyje nebuvo nei karvių, nes didžiosios bandos jau buvo išvežtos į Rusiją, nei kiaulių, nei naminių paukščių, nebuvo net šunų ir kačių. Gandrus ir tuos buvo iššaudę rusų kareiviai, žuvys upeliuose buvo išsprogdintos. 1946 metų vasarą ir rudenį siautė toks badas, kad kopūstų lauką turėjo saugoti ginkluoti rusų kareiviai, bet žmonės, rizikuodami gyvybe, tuos kopūstus vis tiek išvogė. Dvylikametis Elfrydės broliukas taip nusilpo, kad jau nebegalėjo atsistoti, paskui numirė. Mergaitei pavyko pabėgti ir prasibrauti į Lietuvą. Čia ją į savo namus priėmė lietuvių šeima. Taip ji liko gyva.¹²

Tokius Rytprūsių vaikus Lietuvoje vadino „vokietukais“. Vėliau Vokietijoje jie pradėti vadinti „vilko vaikais“ (vok. *Wolfskinder*). Jų likimas – neabejotinai pati tragiškiausia Rytprūsių karo ir pokario istorijos dalis. Išlikusių „vilko vaikų“ istorijos liudija apie nežmoniškas kančias, bet jose visada yra tikėjimo gyvenimu ženklų.

* Miliūnai, dab. Iljušinas (vok. *Milluhnen*, nuo 1946 m. rus. *Илюшино*) – Mažosios Lietuvos gyvenvietė Kaliningrado srities rytinėje dalyje.

Vienas iš tokių „vilko vaikų“ buvo ir 1935 metais Karaliaučiuje gimęs Lotaras Manfredas V., kurio mama numirė iš bado. Jis prisiminė:

„Kai numirė mama, mes likome vieni – aš, dvylikos metų berniukas, ir mano sesutė, kuriai dar nebuvo nė dešimties. <...> 1947 metų rudenį padėjom vienam valstiečiui kasti bulves, jis mums pasakė, kad nuveš mus pas savo gimines, pas kuriuos mes galėsime ilgiau pabūti. <...> Tie geri žmonės neturėjo savo vaikų ir mus priėmė. Tada Lietuvoje dar nebuvo kolūkių ir tie žmonės vieni tvarkėsi savo 18 hektarų dydžio ūkyje. Darbo ten netrūko. Norom nenorom išmokau dirbti visus žemės ūkio darbus. Po keleto mėnesių aš jau melžiau karves. <...> Mes buvom sotūs ir šiltai aprenkti. Aš gerbiau tuos žmones, mylėjau juos, buvau jiems neapsakomai dėkingas, tačiau kiekvieną dieną prisimindavau savo šeimą. Labiau už viską mums trūko mamos ir jos meilės, kurios vaikams niekas negali pakeisti. <...> 1948 metų rugsėjo 1 dieną abu pradėjom lankyti mokyklą Biržuose. Tada jau abu mokėjom kalbėti lietuviškai.“¹³

Pasikeitus politinei situacijai, tie „vilko vaikai“, kurie liko ir šiandien tebegyvena Lietuvoje, įkūrė bendriją „*Edelweiß*“, čia jie susitinka, pasikalba apie savo likimus, padeda vieni kitiems ieškoti giminių Vokietijoje. Jų kančioms atminti tarp Tilžės ir Tauragės, Mikytuose, ten, kur atsišakoja keliai į Pagėgius ir Smalininkus, bendrija pastatė paminklinį akmenį su vokiškais ir lietuviškais įrašais: „1944–1947 m. badu mirusių ir nužudytų Rytprūsių gyventojų atminimui“.

1948 metais iš Kaliningrado srities buvo deportuoti visi vokiečiai. Nuo 1948 metų rugpjūčio 24 iki spalio 26 dienos į Vokietijos sovietinę zoną išvažiavo 21 ešelonas ir išvežė 42 094 žmones. Oficialiai buvo skelbiama, kad paskutinis traukinys su išvežamais vokiečiais paliko Karaliaučių jau 1948 metų spalio 21 dieną. Tačiau rusams nepavyko iš karto surankioti visų vokiečių kilmės žmonių, be to, buvo dirbančių specialistų, kurių jie neturėjo kuo greit pakeisti, todėl lapkričio 8 dieną buvo parengtas dar vienas specialus traukinys, kuris išvežė 138 rytprūsiškius, po mėnesio, gruodžio 11 dieną, prireikė dar vieno traukinio. Beveik po metų, 1949 metų lapkričio 12 dieną, dar 1 401 vokietis paliko rusišką sritį, daugiausia tai buvo kvalifikuoti specialistai, o kai 1950 metų sausio 7 dieną dar šeši paskutiniai pavieniai asmenys išvažiavo iš Karaliaučiaus, deportacija buvo baigta.¹⁴ Nuo tada Kaliningrado sritis – sovietams atitekusi šiaurinė Rytprūsių dalis – liko kraštas be vokiečių.

Tiesa, vienas naujas vokietis tuo metu atvažiavo. Tai buvo Kelno mieste gimęs komunistas Rudolfas Žakminas (vok. Rudolf Jacquemien;

1908–1992), kuris, bėgdamas nuo nacių režimo, emigravo į Sovietų Sąjungą. Tarnavęs Raudonojoje armijoje, sovietų kalintas, ištremtas ir vėl reabilituotas, šis sovietinis vokiečių kalba rašantis rašytojas ir žurnalistas po karo rado naują tėvynę labiausiai į vakarus nutolusiame SSRS pakraštyje ir kūrė eilėraščius:

*Noch hat die Zeit des Krieges Schreckensspuren
im Antlitz dieser Stadt nicht ganz verwischt ...
Neubauten, vielgeschossig, heute ragen
Glasklare Fensterreihen hoch empor,
wo der Komfort schenkt wohnliches Behagen,
wo Loggien geschmückt mit Blumenflor ...
Wie eh und je die Möwen mühlos schweben
Allgegenwärtig über Strom und Stadt;
In ihren Straßen pulst ein neues Leben,
das jenes alte überwunden hat.*

*Dar neužgijo visos karo žaizdos,
Dar matos jos ir šitame mieste...
Bet štai rikiuojas daugiaaukščių eilės,
Ir spindi saulėje nauji langai,
Bus butai čia šilti, patogūs, dailūs,
Balkonai apjuosti gėlių žiedais...
Kaip visada žuvėdros baltakaklės
Visur – virš upės, miesto, virš stogų;
Nauju ritmu pulsuoja miesto gatvės,
Pasaulis senas keičiamas nauju.¹⁵*

Sovietų Sąjunga nutarė Kaliningrado sritį paversti pavyzdine komunistinio šalimi, nes atrodė, kad tam sąlygos čia puikiai tinka. „Nuo pat pradžių Kaliningrado srityje sovietiniai žmonės buvo laisvi, nepančiojami privatinės gamybos priemonių nuosavybės“,¹⁶ – nuolat buvo skelbiama spaudoje. Taigi, su tokiais žmonėmis, kuriems nerūpėjo praeitis, kurie – visi – neturėjo nei geografinių, nei kilmės šaknų, buvo galima eksperimentuoti.

Pirmiausia 1945 metų vasarą ir rudenį čia apsigyveno daug demobilizuotų rusų karių, dažniausiai jie rinkosi Karaliaučių, Tilžę arba Įsrutį. Bet

likimo valiai paliktas žemės ūkis tuo metu vegetavo. Reikėjo naujakurių. 1946 metų rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais įvairiuose SSRS regionuose buvo pravesta agitacija ir į sritį savanoriškai atvyko 12 000 valstiečių šeimų. Dar 2 500 šeimų atsikėlė iš Baltarusijos. Naujiesiems kolonistams buvo pažadėta ir suteikta nemažai privilegijų: nemokama kelionė patiems, nemokamas turto ir naminių gyvulių pervežimas (iki dviejų tonų svorio kiekvienai šeimai), kelionpinigiai, namas kaime, karvė arba paskola jai įsigyti ir atleidimas nuo mokesčių bei duoklių trejiems metams. Visa tai labai primena XVIII šimtmečio Prūsijos karalystės vykdytą krašto apgyvendinimo politiką, kai į Rytprūsius gyventi buvo kviečiami Zalcburgo protestantai, Nyderlandų menonitai, hugenotai ir kiti kolonistai. Tačiau sovietiniai agitatoriai viliojo žmones ne tik materialiomis privilegijomis, bet bandė ieškoti ir ideologinių argumentų, tad skelbė, kad čia anksčiau neva buvusios rusų žemės ir jas dabar reikia įsisavinti. Dalyvauti šiame procese esanti kiekvieno sovietinio piliečio pareiga. Naujieji Kaliningrado srities gyventojai, siūsdami Stalinui sveikinimus, taip ir rašė: „Mes visi atvykome į naująją sritį turėdami tik vieną mintį ir vieną tikslą – vėl prikelti slavų žemę, pažadinti ją naujam gyvenimui.“¹⁷

1946 metais į sritį atvyko 1 294 žvejų šeimos iš Baltarusijos, nuo Uralo, iš Maskvos, Astrachanės, Rostovo, Irkutsko, Krasnodaro sričių. Jas apgyvendino kaimuose prie Kuršių marių. 1947 metais atkeliavo dar viena žvejų grupė: šimtas šeimų rado naują tėvynę Kuršių nerijoje (penkiasdešimt – Pilkopiuose* ir penkiasdešimt – Šarkuvoje), aštuoniasdešimt šeimų apsigyveno Karklėje, Įsėje bei Tovėje ir dar šimtas dvidešimt penkios – Gilijoje. Kuršių marios visada garsėjo gausiais žuvų išteklių, iki tol pamaro kaimuose gyveno daug vokiečių žvejų. Dabar čia ėmė gausėti rusų, jie atvyko nuo Kaspijos, Azovo jūrų krantų, nuo Volgos, Dono, nuo Ilmenio bei Ladogos ežerų. Rusai buvo įgudę žvejai, tačiau daug kas čia jiems buvo svetima: ir nuo seno Kuršių mariose naudoti kurėnai, ir ungurių žvejyba. Gaudyti ungurius jie vėliau išmoko iš vietinių Rytprūsių žvejų.

Vieno įdomaus rusų žodinės istorijos projekto (angl. *Oral-History-Projekt*) dalyviai apklausė sovietinius Kaliningrado srities naujakurius apie jų atvykimą ir apie santykius su likusiais vietiniais vokiečiais.¹⁸ Iš žmonių pasakojimų aiškėja, kad pradiniam etape naujųjų ir senųjų gyventojų santykiai buvo tikrai intensyvūs, kad atvykėlius čia daug kas stebino.

* Pilkopiai, dab. Morskajė (vok. *Pillkoppen*, nuo 1946 m. rus. *Морское*) – gyvenvietė Kaliningrado srities šiaurinėje dalyje, Kuršių nerijoje, už 2 km nuo Lietuvos sienos.

Pavyzdžiui, žemės arimo tradicijos: „Vokiečiai dirbo žemę taip, kad paviršiuje likdavo storas humuso sluoksnius. O mes ėmėme ją arti, leisdami plūgą iki 25 centimetrų gilyn. Sugadinome dirvas taip, kad kai kuriose vietose neaugo net žolės. Be to, suardėme visą drenažo sistemą. Dar prisimenu, kaip ėjome per laukus, traukėme vamzdžius iš žemės lauk ir mėtėme juos į šulinius. Tada šulinius iš mažų upelių užplūdo vanduo ir jie atsidūrė po vandeniu“, – pasakojo Agnija Pavlovna Busel.¹⁹

Naujakuriai iš kaimuose likusių vokiečių daug ko išmoko: „Žinoma, taip, – tvirtino Aleksandra Ivanovna Mitrofanova iš Žuvininkų. – Aš čia atsikėliau iš Vladimiro srities ir kompoto virti nemokėjau. Mūsų namuose, kaime, iš kurio atvykau, niekas niekada to nebuvo daręs. Mes viską sūdydavome ir dėdavome į statines. Obuoliai, kopūstai, mėsa – viskas keliaudavo į statines. O čia išmokau virti kompotą ir uždaryti jį stiklainiuose. Prisimenu, kartą kapsčiausi darže ir išrovusi didelį rabarbarų kerą norėjau jį išmesti. Mano kaimynė vokiečių tai pamačiusi man pasakė, kad iš jo galima pasigaminti saldu patiekalą. Atidaviau jai tą kerą, o ji man tik: „Oh, danke, danke!“ Anuomet mūsų visų daržuose buvo rabarbarų, bet mes laikėme juos piktžolėmis, kol vokiečiai mums nepaaiškino, kad tai valgomas augalas. Ir šiandien turiu rabarbarų savo darže. Dabar jau net pyragus kepam su rabarbarais.“²⁰

Sovietai teigė, kad ant žlugusios civilizacijos griuvėsių bus pradėta nauja civilizacijos istorija, niekaip nesusijusi su praėjusiomis epochomis. Tokia nuostata patiko pirmiesiems sovietiniams Karaliaučiaus gyventojams, vis dar neatsigavusiems nuo karo baisumų.²¹ Modernaus sukirpimo sovietiniame mieste neturėjo likti jokių praeities relikto. Karaliaučiuje reikėjo naujų švairių liejimo formų, kuriose būtų galima išlieti daug grynų *homo sovietikus*, be jokių priemaišų. Suplanuota miesto monotonija turėjo leisti pamiršti istorines baisybes. Žmonės norėjo pailsėti nuo istorijos ir jos košmarų. Daug vertingų istorinių statinių, kurie per karą kažkokiais būdais išliko, buvo apibjauroti, apiplėšti ir galiausiai nugriauti. Rytprūsių širdyje buvo pridaryta daugybė žaizdų, kurios kraujuoja iki šiandien. Karaliaučiaus pilies liekanų sovietai iš pradžių nelietė. Ilgai, net iki septintojo dešimtmečio, trukusios diskusijos – palikti ar susprogdinti pilies griuvėsius – rodo, kad kaliningradiečių savimonė pamažu keitėsi.

Tiesą sakant, nugriauti pilies liekanas buvo numatyta dar 1949 metų miesto plane:

„Vokiečiai miesto centrą buvo apstatę be jokio plano, barbariškai, taip, kaip statoma visose kapitalistinėse šalyse. Čia buvo daugybė siaurų gatvelių, kuriomis vos galėjo judėti tramvajus. Vietoj tų senų pastatų dabar nutiesti platūs prospektai, įrengti apšodinti bulvarai ir žaliosios zonos. <...> Tiesi kaip styga centrinė miesto gatvė kerta senamiestį ir jungia dešinįjį upės krantą su kairiuoju. Miesto centre numatyta erdvė statyti didingiems sovietų rūmams. Jų fundamentas greičiausiai bus dedamas ten, kur šiandien yra pilies kiemas su bokštu, priešais rūmus planuojama įrengti didelę aikštę, kuri tęsis iki pat upės. <...> Monumentalus tarybų rūmų pastatas bus paminklas Michailui Ivanovičiui Kalininui, tikram komunistų partijos aktyvistui ir nusipelnusiam mūsų valstybės kūrėjui. Rūmus papuoš aukštas, iš tolo visiems matomas švyturys, atitinkantis Kaliningrado, miesto-uosto, dvasią. Mūsų sovietiniams architektams patikėta svarbi užduotis – sukurti tokį būsimų rūmų projektą, kuris būtų tikrai vertas naujojo Kaliningrado vardo.“²²

Šylant politiniam klimatui, pirmąkart pasigirdo balsų, pasisakančių už tai, kad pilies liekanas reikėtų išlaikyti, tam buvo bandoma ieškoti istorinių Rytprūsių ir Rusijos ryšių. Esą Karaliaučiaus pilis susijusi su Rusijos caru Petru I, su karvedžiu Suvorovu, su kitais įžymiais rusais. Tačiau argumentuojant pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į Rusijos revoliucijos istoriją ir Karaliaučiaus pilies vaidmenį joje. Buvo prisiminta, kad šimtmečio pradžioje vienoje pilies salių vyko vokiečių socialdemokratų teismas, kad čia savo garsiąją kalbą pasakė Karlas Lybknechtas.

Tačiau sovietai neturėjo jokio koncepto, kaip elgtis su vokiška praeitimi, todėl po 1945 metų šiaurinė Rytprūsių dalis tapo keista įvairiaprasmių prisiminimų vieta. Iš pradžių Karaliaučiaus centre riogsantys griuvėsiai socialistiniams stebėtojams kėlė pasitenkinimo jausmą, nes jie priminė vokiečių pralaimėjimą ir sovietų pergalę. Pavyzdžiui, vienas sovietinis keliautojas, 1951 metais pirmąkart apsilankęs Karaliaučiuje ir pasivažinėjęs po jo centrą, žavėjosi:

„Koks nuostabus miestas! Tramvajumi važiuojame siauromis ir kreivomis buvusio Karaliaučiaus gatvėmis. Sakau, „buvusio“, nes Karaliaučius ir yra buvęs miestas. Jis iš tikrųjų neegzistuoja. Keletą kilometrų tęsiasi nepamirštamas griuvėsių peizažas... Tai senasis Karaliaučius – miręs miestas. Bandyti jį atstatyti būtų beprasmiška. Kur kas paprasčiau ir praktiškiau pastatyti naują miestą. Bet ką daryti su senuoju? Kaliningradiečiai visai rimtai siūlo sugriautą Karaliaučių aptverti mūrine tvora